

Ներածական բաժնին մէջ զետեղուած են Յ. Մաքարյանի գնահատանքն Ողբերգութեան (ԺԳ—ԺԴ), աշխարհարար թարգմանութեան Ա. տպագրութեան (1926) «Նարեկացին եւ Նարեկը. փոքրիկ վերլուծում մը» (ԺԵ—ԻԵ), որուն կը յաջորդէ «Ներածութիւնն Բ. տպագրութեան» (էջ ԻԶ—ԽԸ), ուր նկատի կ'առնուին Ա. Չօպանեանի, Հորոյի, Մարկոս (կարգա՛ Մանուկ) Արեղեանի, Թորգոմ Սրբազանի, Գիւտ եպիսկոպոսի, Յ. Օշականի, Եղիշէ Վ. Տէրտէրեանի նկարագրականներն Ողբերգութեանս, որոնց կը կցէ հրատարակիչն իր տեսութիւնը: Անյիշատակ մնացած են Անգրիկեանի, Յովհաննէսեանի, Ս. Faldatiի յօդուածները նոյն նկարագրով: Բնագրին եւ թարգմանութեան վերջը յառաջ բերուած է Յ. Օշականի վերլուծութիւնը (էջ 281—302): Առանձին բաժին կը կազմեն Տաղք Գր. Նարեկացւոյ (էջ 307—313), գրարար բնագրով: Կը յաջորդէ առանձին գլուխ մը՝ «Նարեկի ձեռագիրները» (303—306), անոնցմէ նմոյշներ ներկայացուած են նմանատպութեամբ էջ 1—16 յաւելուածին մէջ: «Բառգրքոյկ» մը (էջ 315—322) կը փակէ հատորս:

Հրատարակութիւնն նպատակի հետեւած է, Գրիգոր Նարեկացւոյ Ողբերգութիւնը ժողովուրդին մատչելի ընելու: Չենք կրնար հետեւաբար պահանջել անկէ բանասիրական հետազոտութիւն ոչ Գրիգոր Նարեկացւոյ կենսագրութեան եւ ոչ ալ գրարար բնագրի մասին: Անշուշտ շատ ցանկալի էր, որ այսպիսի շքեղ հրատարակութեան մէջ, ուր բնագիրը նոր տպագրութեամբ լոյս կը տեսնէ, վերակազմուած ըլլար ան ընտիր ձեռագիրներու բաղդատութեամբ: Բնագրին մէջ կան ուղղելի կէտեր. անոնցմէ մաս մը տպագրական վրիպակներ են. մաս մ'ալ գրչագիրներու կողմէ աղաւաղութիւններ. զոր օրինակ էջ 5, տ. 14. «Եւ նա ցորենոյ, գինւոյ եւ ձիթոյ, եւ նոքա Իսրայէլի»: Թարգմանիչը անդրադարձած է, թէ Նարեկացի հոս Ովսէէ, Բ. 21 22 նկատի ունի, բայց ուշագիտ չէ եղած, նաեւ թարգմանութեան մէջ, թէ խօսքը Երայէլի մասին է հոն եւ ոչ թէ Իսրայէլի: Առ հասարակ Գրիգոր Նարեկացին լաւ հասկնալու համար անհրաժեշտ է, որ ընթերցողն, եւս առաւել թարգմանիչը կատարելապէս հմուտ ըլլան աստուածաշունչ Մատենին, այնպէս ինչպէս փորձ եւ հմուտ եղած է Նարեկացին, որուն գրեթէ մէկ մի

նախադասութիւն, բառական կամ այլասացիկ, կ'ենթադրեն սուրբ-գրեանական տեղիք: Պէտք է խոստովանիլ, թէ այս հմուտութիւնը չէ պակասած թարգմանչին, թէ եւ ոչ ամենուրեք: Տեղւոյս չէ ոչ բնագրին եւ ոչ ալ թարգմանութեան թերոյթները ծայրէ ի ծայր քննութեան առնել: Այս դժուարին պիտի ըլլայ մասնաւորապէս թարգմանութեան համար, այնու որ թարգմանիչը իր թարգմանութեան չափական ընթացք տալու համար իրեն ազատութիւն չնորհած է: Ի դիպաց կը բանամ Բան ԿԳ (էջ 158—159) համեմատութեան առնելու համար բնագիրն եւ թարգմանութիւնը.

«Որ փրկութիւն ես (տպ. են) ի քոց կամաց» = «կամքը փրկութիւն կ'ընծայէ մարդոց»: Նարեկացւոյն միտքն է. «Որ ինքնակամ, ինքնամատոյց մեր փրկութիւնն եղար»:

«Որ գլխտնեալ զկիսն ի բարեաց՝ կրկնակի գոյիւ նահանջեր՝ երկեակ բնութիւն ի նոյն արձանի» = «Բարի հրամանին ահանջ չընող կիսն ետ կեցուցիր՝ երկու բնութեամբ գոյգ գոյացութիւններ նոյն արձանին մէջ միացնելով». նկատի առնուած է Մն. ԺԹ. 26. բայց հոս խօսքը Յովհ. Ը. 11 (Իրք կնոջն շնացելոյ) մասին է. ըստ այսմ. «Որ ի բարեաց յետնեալ (մեղաւոր) կիսը կրկին ստացուածքով վերադարձուցիր, երկու վճիռ մէկ արձանագրութեան մէջ, ոչ իսկապէս անպարտ եւ ոչ ալ բոլորովին պատժապարտ դատեցիր»:

«Որ զլուծութիւն ծովուն սահանաց իրր զկարկառ քարանց կառուցեալ յեղանակեցեր» = «Սահանաղնաց ծովու լոյծ ջուրերն քարերու կարկառներու պէս իրարու վրայ դէզդէզ բարդեցիր ու պնդացուցիր», ուստի շատ լայնաբար, թերեւս լաւագոյն. «Որ ծովու լոյծ ջուրերը քարաշէն քարակարկառ պարիսպներու վերածեցիր» (Ելք ԺԴ. 22):

Գրիգորի կենսագրականը (էջ ԺԶ—ԺԷ) գծուած է համառօտ եւ ընկալեալ ըմբռնումով: Գրական հաւաքոյթի մը մէջ ի Բէյրութ (հմմտ. Աղդարար, 1943, Թ. 27) ուշագրութիւն հրաւիրած էի այն պարագայի վրայ, որ կը գանազանուի Գրիգոր որդի Խոսրովու եւ Գրիգոր որդի զատեր եղբոր Անանիայի: Խոսրով եւ Անանիա Նարեկացի պէտք է եղբայր եղած ըլլան. հետեւաբար այլ է Գրիգոր որդի Խոսրովու, որ գրած է 977ին Երգոց Երգոյն Մեկնութիւնն եւ թուղթն առ վանականս Կճաւայ, եւ այլ Գր. որդի զատեր

Խոսրովու, որ 983ին յօրինած է Ապարանից Խաչի պատմութիւնը, ուր կը յիշէ իր անդրանիկ եղբայրն Յովհաննէս, եւ 1003ին Ողբերգութիւնը՝ աջակցութեամբ իր եղբոր Յովհաննէսի: Երկու Գրիգորներն ալ Նարեկացի են, ծնունդ Նարեկ գիւղի. առաջինը հաւանօրէն ամուսնացեալ քահանայ, երկրորդը վանական Նարեկ վանքի. առաջինը լուրջ, հետեւող դասական ոճի, երկրորդը տաքարիւն, վերասուրաց բանաստեղծ, սիրող անկաշկանդ, ինքնուրոյն ոճի: Վերջինս եթէ նկատենք 983ին քահանայ մը, ծնունդը կ'ընթաց 963ին. 1003ին պէտք է եղած ըլլայ 40ամեայ հասակին: Մահուան տարին կը մնայ անձանօթ:

Բանասիրութեան համար կարեւոր նպաստ է այն համառօտ գեկոյցն Նարեկ գրքի ձեռագիրներու մասին (էջ 303—306), որոնք կը գտնուին Երեւան, Վենետիկ եւ Երուսաղէմ, հատ մ'ալ ձորճ Մարտիկեանի քով: Այս ձեռագիրներէն յառաջ բերուած են լուսատիպ՝ 3 թուղթ Երեւանի Մատենադարանի Թ. 1568էն, գրուած 1173ին [էջ 323—324], Մարտիկեանի ձեռագրէն 8 էջ [325—332] Մարտիկեանի ձեռագրէն Մխիթ. Մատենագրուած 1417ին, Վենետիկի Մխիթ. Մատենագրուած 1323 եւ 1365 տարիներուն: 338], գրուած 1323 եւ 1365 տարիներուն: Երեւանի Մատենադարանի Թ. 1568 ձեռագրին գրչութեան տարին՝ ՈՒԻ ճշգրիտ կը համապատասխանէ 1173ին, ոչ 1273, ուստի եւ ԺԲ. դարուն. այսպէս իմանալու է էջ [323]:

Մեր սրտագին գնահատանքը աշխատասէր Սրբազանին, որ ջանք չէ ինայած հատորիս ներքին եւ արտաքին փայլ տալու:

Հ. Ն. ԱԿԻՆՅԱՆ

ԶեթՈՒՆԻ, Սասունական: Փարիզ, տպ. Արաբս-Թոփալեան, 1943, 80, էջ 1168:

Մինչեւ անցեալ դարու 70ական թուականը անձանօթ մնացած էր հայ ազգային Դիւցազնավէպի մը գոյութիւնը: Մեր առաջին ազգագրագէտներէն միոյն՝ Գարեգին Վրդ. Սրուանձտեանցի կը պարտինք այդ գիւտը: 1873ին Մուշի մէջ գրի առնելէ յետո՛ւ: 1874ին լոյս ընծայեց նա «Մատենցի Դաւիթ եւ Մհերի Դուռ» անունով անդրադիտութեամբ հայ ժողովրդական Դիւցազնավէպին: Անկէ ի վեր ցարդ գրի առ-

նուած փոփոխակներու թիւը բարձրացած է մինչեւ 65ի:

Պր. Չիթունի «Մատենական»ը 1907ին վանի մէջ գրի առնուած՝ հայ Դիւցազնավէպին ամբողջական եօթը ձիւղի լիակատար պատմուածքն է, վերածաղուած ու խմբագրուած իր կողմէ, հիմ ունենալով Սպարկերտի բարբառով փոփոխակը, զոր ինքը կը կոչէ — Սպարկերտի բարբառը — քաղուհի հայ գաւառաբարբառներուն (անդ՝ էջ 19): Հետեւաբար ներկայս 36 տարուան անդու աշխատանքի մը պտուղն է (հմմտ. անդ՝ էջ 46—61), զոր վաստակաւոր ազգագրագէտը հայ նոր սերունդին կը նուիրէ, նկատելով որ մանաւանդ օտարութեան մէջ «Հայ նոր սերունդը՝ պէտք ունի նման գրուածքներու՝ որպէս զի պահէ իր ազգային զգացումը, ու հայ մնայ» (անդ՝ էջ 47):

Տակաւին 1928ին կը գրէր Սաֆրաստեան. «Երբ նոյն իսկ Ամբերկայի կամ Անգլիոյ մէջ ծնած հնգիկ երեխան կը կարգայ իր ազգային մեծ դիւցազնագրութիւնները, ինչպէս Ռիկ-Վէտամեր, կամ արար երեխան կը կարգայ իր Հազարուէկ Գիշերները... մենք ի՞նչ կրնանք տալ Ֆրանսա կամ Ամբերկա մեծցող հայ պատանեկութեան՝ իրենց անցեալի մասին: Ողբուկոծով գրուած պատմութիւնները աւելի քան աննպաստ են (նոյն իսկ ֆրանսական): Բարեբախտաբար մենք ունինք ազգագրական սքանչելի նիւթեր: Անոնց թագն ու պսակն է՝ մեր Ազգային Մեծ Դիւցազնավէպ, «Մատենց Տուն»ը (Ապագայ), Պարիս 1928, Մայիս 12):

Չիթունի երկար տարիներու քրտնաթոր աշխատանքը՝ միացած իր մասնագէտի հանգամանքին՝ տուած է «Մատենական»ով բերթողական սքանչելի կառուցուածք մը մեր ազգային Դիւցազնավէպին, զոր կարելի է անվարան ըսել թէ ցարդ եղածներու մէջէն ամենայնաւորապէս է եւ իր դիւրասահ հոստուն լեզուով կը ներկայացնէ հաճելի ընթերցուածի նիւթ:

Հայ ազգային Դիւցազնավէպը — իր ցարդ հրատարակուած վիճակին մէջ — կը ներկայանայ այնպէս՝ ինչպէս որ զայն գրի առնողները՝ պատմողներէն քաղած են: Բանասիրութիւնը տակաւին բանած չէ անոր վրայ: Ասո՛ր կ'իյնայ վերջին վճռական խօսքն ըսել՝ տալու համար հայ Դիւցազնավէպին իր իսկական գոյնն ու արժէքը: — —

է՛ր ժամանակ մը, երբ ազգագրագէտներ ունէինք, որոնք իրարու հետ զեղեցիկ մըցումի ելած էին Հայրենի Հողին վրայ պրպտումներ ընելով հաւաքելու եւ լոյս աշխարհ բերելու Հայ ժողովուրդի ազգագրութեան վերաբերեալ պէսպիսուն նիւթեր: Ատեն մը — 1896—1916 — յատուկ «Ազգագրական Հանդէս» անգամ ունեցանք՝ նուիրուած մեր Ազգագրութեան ուսումնասիրութեան: Տարակոյս չկայ թէ ատոնք շատ գործ տեսան եւ մեծագանդուած նիւթ հաւաքեցին: 1914ին կասեցաւ այդ փրկարար գործը: Իսկ 1915ի ազգային աղէտը հայ ժողովուրդին հետ ջնջեց տարաւ ինչ որ տակաւին կը մնար ազգագրական հում նիւթ ու աւանդութիւն:

Վերապրող Հայութեան պարտքն է գուրգուրել իր ունեցած հայրենի աւանդութիւններուն վրայ, որոնց մէկ շատ կարեւոր նիւթն է Հայ Ազգագրութիւնը: Ատկէ տակաւին շատ բան կայ փրկուելիք: Պր. Տիգրան Զրթունի միակ ողջ մնացած հայ ազգագրագէտն է, որ իր ամբողջ կեանքը նուիրած է անխոնջ աշխատանքի՝ կորուստէ փրկելու համար հայ աշխարհի, մասնաւորապէս Վանի, Սպարկերտի եւ Կարկառի ազգագրական նիւթերը: Միջոց տալու է իրեն օր առաջ լոյս հանելու համար ազգագրութեան նուիրուած իր 28 անտիպ գործերէն մանաւանդ հետեւեալները. Վանաշխարհ, Սպարկերտ, Արեւիլեան վիպաշխարհ, Հայ Քնար (Կոմիտաս Վարդապետէն ձայնագրուած անտիպ երգեր, տաղեր, պարերգեր), Հարբաբան, Ջան-Գիւլիւմներու ամբողջութիւնը եւն:

Հ. Ե. ՊՕՂՈՍԵԱՆ

ԱՌԱՔԵԼ Մ. ՔԷՉԵԱՆ, Ակն եւ Ակնցիմ. Ա. Հատոր: Պուրբէշ, տպ. Հայ Մամուլ, 1942, 40, էջ 312:

Չամչեան (Պատմ. Բ., էջ 903), Ինճիճեան (Աշխարհ. 1806, էջ 301—309), Էփրեկեան (Բնաշխ. Բառ., էջ 80—85, 241, 414—445), Սրուանձտեանց (Մանանայ, Կ. Պ. 1884), Ճանիկեան Յ. Կ. (Հնութիւնք Ակնայ, Թիֆլ. 1895 եւ Շար Ակնայ ժողով. երգերի, էջմիածին 1895), Տօքթ. Գարբիէլեան Ս. (Ակնայ գաւառաբարբառը, Վիեննա 1912), Ագասեան Թ. (Աղբիւր անմահութեան, Կ. Պ. 1927—1928. Քառասնակ, Կ. Պ. 1930. Ակն եւ Ակնցիք, Իսթանպուլ 1943) եւ ուրիշ շատ շատեր գրագած են Ակնի եւ իր գիւղերու պատմական, աշխարհագրական,

տեղագրական եւ ազգագրական ուսումնասիրութեամբ, իւրաքանչիւրը իր կողմէ նպաստ մը բերելով Ակնի պատմութեան ամբողջական ուսումնասիրութեան: Նիւթը բազմաճիւղ է եւ ընդարձակածաւալ: Ո՛րքան քննուի՝ տակաւին կը մնայ միշտ լուսարանուելիք կէտ:

Պր. Ա. Քէչեան (Ակնցի) իր «Ակն եւ Ակնցիք» ով կու գայ քար մը եւս ինքը գիտեղելու կառուցուելիք պատմական շէնքին վրայ, ասով մէկ կողմէ իր ծննդավայրին հանդէպ ունեցած բուռն սէրը արտայայտելով՝ միւս կողմէ զեղեցիկ յիշատակ մը թողլով թէ՛ «պանդխտութեան մէջ տուայտող հայրենակարտ հայրենակիցներուն» եւ թէ՛ «Ակնցիկն սերող նոր սերունդին՝ որոնք կ'անգիտանան իրենց նախնեաց անցեալը իր բոլոր շքեղութեամբը, որոնց ծանօթացումը զիրենք պիտի կապէ հինին ու ցեղին հունէն եկող բոլոր սրբութիւններուն» (Յառաջաբան):

«Ակն եւ Ակնցիք» ի այս Ա. Հատորը երեք մասերու մէջ ամփոփած է համառօտ տեսութիւն մը Ակնի պատմական-տեղագրական (էջ 1—56), ազգագրական-կրթական (էջ 57—120) վիճակի եւ Ակնէն սերող ականաւոր դէմքերու (էջ 121—312) մասին: Հեղինակին արժանիքն է բոլոր դէպքերն ու դէմքերը վերապրեցնել բաւական յաջող լուսանկարներով: Միայն Գ. մասին մէջ 90 պատկեր կայ: Այս առթիւ տուած է նաեւ քանի մը սիրուն նմոյշ տեղական հայ տարազէն (էջ 93—95):

Ճանիկեանէ (Հնութիւնք Ակնայ, էջ 76—102) աննելով մտտամբ յառաջ կը բերէ Ակնի եւ զիւղերու եկեղեցիներուն մէջ գտնուած ձեռագիրներու մասին տեղեկութիւններ (էջ 25—28, 30—33, 35—37, 39—41):

Ազգագրական բաժնին մէջ հետաքրքրական յիշատակութիւն մը կայ. նորածին մանկիկը մանկածրար (գունտաք) կը փաթթեն եւ գետնին վրայ կը գլորեն՝ կանխաւ հոն դնելով կտոր մը հաց, գիրք մը եւ կաղամբ գրիչ: Այս արարողութեան իմաստը կը խոսանայ օրհնութեան հետեւեալ բանաձեւին մէջ. — Խորունկ կարդացող ըլլաւ, գրչէր կրակ ցաթկէ, Աստուծոյ երկիւղն ունենա՛լ եւ հացդ դիւրութեամբ վաւտկիս: Իսկ երբ երեխան աղջնակ է, հացի եւ բամբակի կտորի մը հետ ոսկի եւ մարգարիտ կը պիտեն գետինը եւ զայն գլորելու ատեն

կ'ըսեն. — Ոսկիներու եւ մարգարիտներու մէջ լողաս, բամպակի պէս սպիտակ ու մաքուր մնաս, հացդ մատակարարել զիտնաս» (անդ՝ էջ 69): Հին Աթենացիք եւս նման սովորութիւն մ'ունէին, որ աւելի իմաստալից էր. — Քաղքին հրապարակին վրայ գաւազան արհեստի եւ արուեստի գործիքներ կը գետնէին եւ փոքրիկ տղաքը կը տանէին հոն՝ ձգելով որ ամէն տղայ իր ուզած գործիքն ընտրէ: Ուշադիր կ'ըլլային թէ ո՛ր տղան ի՛նչ գործիք ընտրեց (խաղալու կամ գրադելու համար անով): Ատկէ կը հետեցնէին քէ իւրաքանչիւր տղայ ի՛նչ բնածին միտուքիւն ու յատկութիւն ունի եւ այդ ուղղութեամբ ալ կը կրթէին: —

Ըստ 1880ի վիճակագրութեան (անդ՝ էջ 23) Ակն քաղքի հայ բնակչութեան թիւն էր 5442 (հմմտ. Ճանիկեան, Հնութ. Ակնայ, էջ 32): Անձանօթ կը մնայ Հայոց թիւը 1915ի նախօրեակին եւ վերապրողներունը: Ասիկա կարեւոր էր եւ կ'արժէր ճշդել:

Ն Ո Ր Հ Ր Ա Տ Ա Ր Ա Կ Ո Ւ Թ Ի Ն Ն Ե Ր

(Ուղարկուած խմբագրութեանս):

- Ագասանի Ս., Բացուող բողբոջներ: Բանաստեղծութիւններ: Շտուտգարտ, տպ. Մաշտոց, 1947, 160, էջ 49:
- Աղանանեան Գր. Պետ. Ժ.Ն., Կաթ. Պատրիարք Տանն Կիլիկիոյ: Թուղթ Հովուական: Պէյրութ, տպ. Հայ Կաթողիկէ, 1949, 80, էջ 30:
- Ամիրեան Խ., Միրոյ եւ պայքարի երգեր: Իսթանպուլ, 1948, 80, էջ 95: Գինն՝ 1 ոսկի: (Billurcu sokak 22 Taksim, Istanbul, Turquie.)
- Արարատ Վ., Բռնութեան ճիրաններում: Շտուտգարտ, տպ. Ահարոնեան, 1948, 80, էջ 60:
- Գառնիկ Ա., Կաղանդ պապան: Թեհրան, տպ. «Ձրանուա Մալեք Քարամ», 1949, 80, էջ 20: [Հրատարակութիւն «Արաքս» Գրատան Մատենաշար Թ. 2:] Գինն՝ 12 ըրալ:
- Գէորգեան Վարդան, Ոսկի սափոր: Պ. Այրէս, տպ. «Արարատ», 1949, 80, էջ 207: Գինն՝ 2 տոլար: Vartan Kevorkian, El Salvador 4643, Buenos Aires (Rep. Argentina).
- Արիւնտ անապատ: Իրական կեանքէ: Պոսթոն, տպ. «Պայքար», 1949, 80, էջ Թ + 477: Գինն՝ 3 տոլար:
- Դուլումեան Յ., Հայրենական Համանուագ: Շարք Բ.: (Արամ Երեմեանի յառաջարկով): Նիւ Եորք, տպ. «Կոչնակ», 1948, 80, էջ 32:

- Գուրգէն Մ., Խրատարան (առակներ): Շտուտգարտ, տպ. Մաշտոց, 1947, 80, էջ 62:
- Դէպի Պառնաս: Բանաստեղծութիւններ: Շտուտգարտ, տպ. Մաշտոց, 1946, 80 էջ 98:
- Գրացեան Ս., Հայաստան (պատմ. համառօտ տեսութիւն): Շտուտգարտ, տպ. Մաշտոց, 1946, 160, էջ 220:
- Agagianian, Card. Grégoire Pierre XV. Lettre Pastorale, Beyrouth 1949, p. 23.
- Abeghian Dr. A., Das armenische Volksepos. Ein Beitrag. Sonderabdruck. Berlin, Reichsdruckerei, 1940, 80 մեծ, էջ 16.
- Geschichte Armeniens, ein Abriß. Stuttgart 1948, 80, էջ 64.
- A Memorandum relating to the Armenian question. Issued by Armenian national committee, 1945.
- Armen Herant K., Tigranes The Great. Detroit, տպ. Avondale Press, 1940, 80, էջ 216.